Dannelse mellem disciplin og frigørelse

** I dag lyder det fra mange sider, bl.a. i Danmark: »Skolen savner disciplin«. Disciplin synes på én gang at være blevet et trylleord og et manifest krav. Hvorfor råbes der på mere disciplin?*

»Disciplin er naturligvis blevet et slagord i dagens skolekamp; men hvad der skjuler sig bag dette ord må nøje analyseres. For det første er den manglende disciplin et udtryk for en fraværende involverethed i undervisningens indhold og form. Og den faldende interesse kan naturligvis bunde i undervisningens kvalitet eller mangel på samme. For det andet drejer diskussionen sig om evnen til selvdisciplin, der ikke blot afhænger af undervisningens pædagogiske udformning. Her spiller de familiemæssige forhold, fysiologiske dispositioner og kulturelle forhold ind. Vi er kommet til at leve i et underholdnings- og forbrugssamfund. Det er nemt at komme til at adsprede sig, og nyere undersøgelser viser, at al for meget fjernsynskiggeri har en negativ effekt på koncentrationsevnen. For det tredje har de unge i det moderne samfund manglende muligheder for fri selvudvikling hinsides konsum- og vareverdenen.«

»Jeg vil sige, at kravet om mere disciplin er et overfladefænomen. Under disciplineringsbudskabets overflade eksisterer der mange forskellige indstillinger til sagen. Disciplin betyder på den ene side tilpasning, underkastelse under krav og opportunisme grundet i svaghed eller taktisk kalkuleret nyttetænkning; på den anden side at man identificerer sig med omverdenens forventninger (lærerens normer, dannelseskravene etc.) eller simpelt hen er fascineret af undervisningens indhold. Omvendt kan oprør mod den disciplinære skole og disciplinløshed antage mange former. Det hører endvidere intimt sammen med puberteten og den menneskelige ungdomssocialisation, at man tester og udfordrer normer i forsøg på at danne egne erfaringer.«

»Ethvert krav om dannelse har som forudsætning et vist mål af disciplin. Det er vanskeligt at opretholde det idealistiske tyske dannelsesbegreb i dag, hvor alt i samfundet synes at være blevet accelereret. Hegel talte om, at det enkelte menneske skulle kunne hæve sig op til almenhed – og gennem dannelsesprocessen lære at tilegne sig og udfolde et værdigt åndsliv. Men det synes at være en både forældet og umulig tanke at kræve, at den enkelte skal kunne inderliggøre kulturen, når denne er eksploderet i mangfoldige retninger. Alene forestillingen om dette arbejdes kvantitative dimensioner kan gøre én helt træt. På den anden side går det alligevel ikke at vinke farvel til dannelsestanken. Som både materielbiologisk og åndelig-tænkende gestaltning har mennesket brug for dannelse og for at styrke sine symbolskabende egenskaber. Menneskets antropologi er processuel. Nietzsche har ret i at kalde mennesket for 'det endnu ikke fastlagte dyr'. Vi lever i foreløbige åndelige og materielt funderede dyreriger, der aldrig kan eller må fikseres.

Heldigvis har vi hverken i Tyskland eller Danmark set stærke pædagogiske stemmer ønske fortidens disciplinære former (straf, korporlig afstraffelse etc.) tilbage i skolen. På den anden side er det svært helt at undvære sanktioner.«

Konkurrencen som samfundslogik og 'drug'

Her i Danmark tales der om nødvendigheden af at styrke konkurrencen i skolen og om at give karakterer som en del af en motivationsfremmende strategi. Er det forkert at satse på de ting?

»Jeg vil ikke fuldstændig afvise disse tanker på forhånd. Vi ved alle af egne erfaringer, at konkurrence og kvantitative bedømmelser af præstationer kan være produktive, men at de også kan være det stik modsatte, nemlig uproduktive og ødelæggende. Det grundlæggende problem er, at pædagogisk praksis altid må udgå fra den konkrete situation og vende sig mod den enkelte elev og nøje vurdere, om disse præstationsfremmende foranstaltninger er legitime, eller om de ikke er det. Og netop det kan skolen, som social institution, ikke klare, for den formår ikke at respektere eller evner simpelt hen slet ikke at få øje på det enkelte menneske, på den unikke elev. Desuden skal man ikke glemme, at skole-systemet stadigvæk drejer sig om selektion. Således er hele systemet opbygget, og hertil er de kvantitative bedømmelsesformer blevet tilpasset og udformet.«

»Problemet er, at det samfundsmæssige tryk på hele det menneskelige liv er ved at arrangere dette som en vedvarende og altomsluttende konkurrence. Vi ved, at kravene kommer fra konkurrencen i den økonomiske sfære, men kan også se, at de breder sig ind over kultursfæren. 90 procent af dagens fjernsynsprogrammer drejer sig om at vise sejre og nederlag. På alle kanaler kan man vinde gaver og penge, blive præmieret for sin skønhed eller få sig en kæreste på en øde ø. Der er sket en generel sportificering, ikke bare af kulturlivet, men også af politikkens verden. Valget til den tyske Bundestag fremstilles som en show-kamp. Det politiske indhold kobles alene til spørgsmålet om sejr eller nederlag. De to kandidater bedømmes alene på aksen: vinder eller taber. Alt bliver tilspidset til spørgsmålet: hvem er den endelige vinder. Denne generaliserede form for konkurrencesport er et samfundsmæssigt 'drug', som en fornuftig pædagogik naturligvis må kritisere, uden dog af den grund fuldstændig at afvise al form for konkurrence som djævelens værk. Det ville være en forkert vej at tage.«

Hvad er frigørende dannelse?

Har den Kritiske Teori i kølvandet på de gamle herrer Herbert Marcuse, Theodor W. Adorno og Max Horkheimer med flere noget at sige til spørgsmålet: findes der en frigørende dannelsesforestilling?

Den tyske filosof Gunzelin Schmid-Noerr er specialist i Hegel og Kritisk Teori – og en kender af pædagogisk filosofi. Vi har ringet til ham og bedt ham om at reflektere over sammenhængene mellem dannelse, anerkendelse og disciplin.

»Først må man se på, hvorledes man kan bruge begrebet frigørende dannelse. Det kommer fra den Kritiske Teori, fra Frankfurterskolen, og det var langt fra givet for samtidens pædagogik, at dannelse skulle være frigørende. Tankegangen florerede specielt i sidste århundrede mellem 1960- og 1980'erne. At forstå pædagogik som kritisk socialvidenskab var ikke almindeligt før den tid, og det er det faktisk heller ikke i dag. Den Kritiske Teori greb tilbage til G.W.F. Hegel og forstod dannelse som erfaring, og som evnen til at kunne give sig hen til sagen. Ambitionen var kolossal. Det drejede sig om at gøre det muligt, at den samfundsmæssige totalitet kunne komme til at gennemløbe en dannelsesproces.«

»Men begrebet om emancipation inden for pædagogikken er blevet stærkt kritiseret igennem de sidste tiår. Både postmodernismen og systemteorien har betvivlet det betimelige i at fastholde frigørelsens figur. Jeg erindrer en formulering fra sociologen Niklas Luhmann om, at den frigørende pædagogik var god til at skabe imaginære rum, men at den ikke formåede at ændre uddannelsessystemet. Og det er ikke kun forkert, og Luhmanns systemteori virker som et forfriskende styrtebad, hvori alt for håbefulde og naive pædagogiske teorier bliver skyllet af.«

»Styrken ved den Kritiske Teoris dannelses-konception bestod i, at den netop formåede at gennemtænke og kritisere de modsigelsesfulde uddannelsesprocesser i samfundet. Den Kritiske Teori efterstræbte ingen harmoni eller lette løsninger, men besad en sporsans, der gjorde den i stand til at kunne opsnuse dårlig pædagogisk tænkning og mistrøstig praksis. Den ville kritisere kulturens barbarisering og holdt ikke bare fast ved det traditionelle og idealistiske dannelsesbegreb. Den var ikke individcentreret og moralistisk. Kampen for en dannelse til myndighed blev tæt fulgt af en kritisk analyse af de samfundsmæssige opdragelses- og uddannelsesprocesser. Den Kritiske Teoris styrke viste sig mere i det negative arbejde end i en egentlig positiv og konkret skildring af en mulig og forpligtende frigørelse.«

Dannelse og anerkendelse

Hvilken relation er der mellem dannelse og anerkendelse? Er skolen en scene for en anerkendelseskamp?

»På det generelle niveau må det pointeres, at den individuelle selvbevidsthed ikke opstår af sig selv, men inderliggør en række sociale spændinger. Anerkendelse er en antropologisk grundbestemmelse. Individets selvbevidsthed eksisterer kun som anerkendt. Men der findes en række forskellige anerkendelsesformer. Kampen om anerkendelse, den intense kamp på liv eller død, som Hegel allerede i 1807 skildrede i det berømte kapitel om 'Herre' og 'Knægt' i 'Åndens fænomenologi', giver ikke mindst et historiefilosofisk blik på den borgerlige revolution. I den postmoderne individualisering, vi gennemlever i dag, placeres der et stort risikotryk på den enkelte, og så får kampaspektet en helt anden betydning. Men nu som før er der tale om en kamp. Og det kan pædagogikken i al almindelighed – og i praksis i skolen eller på universitetet ikke sætte sig fuldstændig fri af. Det ville også være forkert at prøve at gøre det.«

»Men i enhver kamp findes der også tabere, og det kan ikke være pædagogikkens opgave at stille sig på sejrherrernes side. Der findes skæbneagtige konstellationer at tabe på og mange slags tabere. Ser vi på dagens skole, så er der mange, der hverken får anerkendelse i skolen, derhjemme eller af den gruppe, de indgår i. Uden anerkendelse fra de andre elever risikerer de at blive udstødt eller at blive trængt ud i periferien. Og så kan de finde på at reagere med vold mod sig selv eller mod andre. De kan være svære at redde og er destruktive bekendtskaber for skolen og de andre elever. Da kampen om anerkendelse er en nøgle til at forstå det moderne samfund, må hverken den pædagogiske videnskab eller læreren se bort fra den.«

»Det er jo ikke således, at Hegel alene taler om kampen som anerkendelsens form. Han taler også om kærligheden som en vej til gensidig anerkendelse. Og omformes disse idéer en smule, kommer den pædagogiske tænkning frem til en helt grundlæggende pointe. Anerkendelse er ikke kun noget tilkæmpet, men også noget sprogløst og kærligt.« ▲

Gunzelin Schmid Noerr
Født i 1947. Professor i socialfilosofi, socialetik og antropologi ved Institut für Sozialwesen på Hoch-schule Niederrhein, Mönchengladbach. Fra 1978-1996 var han leder af Max-Horkheimer-Arkivet på Frankfurts Stadt- und Universitätsbibliothek. Medudgiver af Max Horkheimers samlede skrifter (Frankfurt am Main, 1985-1996). Har blandt andet offentliggjort 'Sinnlichkeit und Herrschaft. Zur Konzeptualiserung der inneren Natur bei Hegel und Freud' (Königstein, 1980),'Das Eingedenken der Natur im Subjekt' (Darmstadt, 1990) og 'Gesten aus Begriffen' (Frankfurt am Main, 1997).

Steen Nepper Larsen
Asterisk@dpu.dk